

КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті дається поняття когніції і представлені аспекти когнітивістики. Розкривається зміст основних когнітивних параметрів діяльності учителя-словесника, а саме: а) здійснення власних процесів пізнання; б) шляхи реалізації когнітивних здатностей учнів; в) осмислення глибинних мовних явищ; г) міждисциплінарний характер когнітивістики; д) інтерпретація тексту як засобу реалізації когнітивного підходу; е) когнітивний стиль діяльності учителя. Підкреслюються когнітивні особливості культури людства.

The article deals with the notion of cognitive linguistics. The author examines the content of main cognitive parameters of the language and literature teacher's activity: a) improvement of the process of cognition; b) ways of pupil's cognitive abilities development; c) deep linguistic phenomena comprehension; d) interdisciplinary character of cognitive linguistics; e) text interpretation as means of the cognitive approach realization; f) teacher's activity cognitive style.

The investigator underlines cognitive peculiarities of human culture.

Педагогічна діяльність за своїм змістом, метою, структурою, обсягом є багатовекторною та багатовимірною. Актуальною на сьогодні є когнітивна її складова. Когнітивний (від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – пізнаючий.

Поняття когніції містить у собі як витончені дії людського духу (знання, свідомість, розум, мислення, уява, творчість, розробка планів і стратегій, символізація, логічний висновок, розв'язання проблем, класифікація, фантазування, мрії), так і більш земні процеси (організація моторики, сприйняття, увага, впізнання тощо). Пізнання, розум предметом роздумів та міркувань були з далекої прадавнини. І майже з самого початку свого існування погляд людини повернений найшвидше до самої себе. Та наукове усвідомлення свого місця і значення у світі відбувається у людей лише на сучасному етапі.

Когнітивізм – це точка зору, відповідно до якої людина має вивчатися як система здобування, переробки, збереження, передачі і вироблення знань з метою подальшої їх мобілізації для раціонального розв'язання задач, сформульованих розумно.

Мета статті – окреслити аспекти когнітивної діяльності вчителя мови та літератури.

У кінці 50-х – на початку 60-х років виникла когнітивна психологія, пізніше когнітивна лінгвістика, в яку немалий внесок зробили зарубіжні та вітчизняні вчені (Ч.Філлмор, У.Чейф, Л.Талмі, У.Найссер, Дж.Берклі, В.Дем'янов, Ф.Бацевич, В.Герасимов, А.Щепілова та ін.).

Особливої гостроти ця проблема набуває у складних і суперечливих умовах сьогодення. Зростаючий динамізм, цілісність і самоконфліктність сучасного світу зумовлюють постійне оновлення всіх сфер людської діяльності. Так, у системі освіти перехід до нового її типу можливий лише за допомогою інтелектуальних технологій. Найважливіша умова такого переходу – інформатизація. Цей прорив у комунікаціях уможливило поєднання масовості в освіті і водночас підвищення її рівня та перехід до індивідуально-контактної системи навчання.

Усе це зумовлює для кожного необхідність постійно й оперативно підвищувати свій теоретико-методичний рівень і, в першу чергу, для вчителя, який нині організовує добування знань молодшими поколіннями.

Здійснення власного процесу пізнання – один із напрямків когнітивної діяльності педагога. Це і усвідомлення нових досягнень у педагогіці, психології, спеціальній та суміжних науках, у техніці тощо. Вивчення нормативних документів у галузі освіти та методологічних праць. Дослідження індивідуальних особливостей сучасного учня.

Узагальнення і творче використання прогресивного педагогічного досвіду та усвідомлення власного і т. ін.

Когнітивні аспекти є провідними у діяльності вчителя-словесника. По-перше, когнітивістика – наука комплексна, складовими якої вчені визначають когнітивну психологію (вивчення перетворень сенсорної інформації, організація знання в пам'яті суб'єкта, когнітивні теорії емоцій, особистості, аналіз формування і актуального функціонування знань), мовознавство, неврологію, антропологію, філософію, комп'ютерологію. По-друге, когнітивна лінгвістика як своєрідний філіал когнітивної психології обробляє мовну інформацію і за допомогою мови використовує її для розв'язання інтелектуальних задач. По-третє, не випадково виділяється на цій основі “когнітивна семантика” і “когнітивна граматика”.

Увага до семантичних значень мовних одиниць і категорій становить наступний вимір когнітивної методики, яка поглиблює, розумно урізноманітнює лінгводидактику і в певній мірі витісняє спрощену комунікативну методику. Крім того, мова як оптимальний сполучний зв'язок з іншими видами людської діяльності дає когнітивний ключ до розуміння поведінки людини навіть в більшій мірі, ніж культура і суспільство.

Когнітивний підхід націлює вчителя-словесника на розуміння глибинних мовних явищ, на ознайомлення учнів з більш широким арсеналом семантичних значень, скажімо, граматичних категорій. Так, наприклад, при вивченні іменника варто зосередити увагу учнів на те, що ця частина мови означає не лише конкретні предмети, а й явища природи (сніг, вітер, дощ), суспільні явища (збори, мітинг, демонстрація), ознаки (ширина, висота), число (десяток, сотня), дію (читання, біг). Або уже у процесі повторення на одному з перших уроків у п'ятому класі доречно висвітлити значення і роль видів простих речень за метою висловлювання. Учні мають збагнути, що існує лише три види речень за цим критерієм (розповідні, питальні, спонукальні), але їх достатньо, щоб забезпечити усі потреби спілкування – проінформувати співбесідника, проявити до нього або до теми розмови інтерес та вплинути, спонукаючи до дії. Відповідні завдання (на основі спостережень зробити висновок, які з цих видів речень переважають у різних стилях; формування ряду запитань, оформлення побажання, поради, рекомендації і т.п.) сприятимуть неформальному засвоєнню абстрактного мовного матеріалу. І так при вивченні, тлумаченні кожної мовної одиниці чи категорії. Учні у змозі зрозуміти, що, скажімо, неозначено-особові речення вживаються тоді, коли діяча визначити або неможливо (Йшли і йшли степами), або неважливо (На пошті листи приймають до 8 години вечора), або деякий час це зробити важко (У двері постукали).

Когнітивний підхід сприяє глибокому розумінню мовних абстракцій. Доречно активно використовувати на уроках мови міждисциплінарний характер когнітивістики. Пояснюючи, наприклад, відокремлені члени речення, зокрема означення, доцільно порівняти це явище з особливістю образотворчого мистецтва, а саме: якщо художник, скажімо, хоче щось виокремити, він подає відповідну деталь на передньому плані і в такому разі додаткові засоби для більш яскравого його зображення не потрібні. Якщо ж треба щось виділити, що не подано крупним планом, тоді митець використовує світло, фарбу чи ще якісь засоби і прийоми. Точно так і в мові. Коли автор основну частину думки висловлює на початку речення, то відокремлювати її немає рації. А коли ця важлива частина речення стоїть за іншими словами, то автор змушений підкреслити її, увиразнити додатковими зусиллями: паузами, темпом мовлення та інтонацією в усному мовленні, пунктуацією на письмі.

Наступним когнітивним виміром діяльності вчителя-філолога є робота з текстом. Вона може розглядатися як організуючий засіб, як форма інтерактивного навчання, інтерпретація і як світоперетворююча сила.

Велику роль відіграє сприйняття тексту. В когнітивістському плані воно досліджується активніше, ніж продукування мовлення.

Сприйняття взагалі, і тексту в тому числі, ґрунтується на дії різних аналізаторів. Фахівці стверджують, що пропускна здатність читання мовчки вища, ніж читання вголос. Хоча і на слух текст може сприйматись. Методикою роботи з текстом учителі володіють в

достатній мірі: перше ознайомлення; відповіді на запитання; визначення основної думки; поділ на частини; складання плану; переказ змісту (стислий чи детальний); складання словника. Проводяться і творчі роботи за текстом: читання з передбаченням; завершення розповіді; розширення змісту; аналіз мовних засобів письменника; порівняння їх з ідеостилем інших майстрів слова; переклад іншою мовою тощо. Інтерпретація тексту передбачає роз'яснення смислу, значення продукту мовлення, розуміння особливостей навчальних, науково-популярних, художніх, розмовних, ділових, наукових і публіцистичних текстів. Враховуючи перетворюючу функцію зв'язних висловлювань, важливо актуалізувати внутрішнє сприйняття їх учнями, тобто поцікавитись думками та почуттями, викликаними конкретними текстами. Інтерпретуючи таким чином повідомлення, дискурс, мовець звертається до виражально-зображувальних мовних засобів, корегує різні світи і прокладає тим самим собі шлях до іншого пізнання об'єктивної навколишньої дійсності та самопізнання, що допомагає ефективніше орієнтуватися в навколишньому середовищі.

Самостійним аспектом педагогічної когнітивної діяльності виступає розвиток когнітивних здібностей учнів: уваги, пам'яті, мислення.

Увага забезпечує зосередження, регуляцію і контроль власних дій, взаємопорозуміння, врівноважене досягнення мети. Привернути та підтримувати увагу як сенсорну, так і інтелектуальну та моторну, окрім наочності, ефективних технологій, допомагає послідовне розуміння сутності мовних фактів, аналіз умілого використання їх у мовленнєвій практиці.

Розуміння та засвоєння нового матеріалу, як відомо, забезпечує опора на певний досвід. Тому процес запам'ятовування, збереження і відтворення раніше здобутих знань, умінь і навичок також має суттєве значення. При цьому слід зауважити, що все це здійснюється засобами мови. Вчитель розуміє роль і механічної пам'яті, і особливо смислової, що забезпечує критичне осмислення абстрактного мовного матеріалу, встановлення внутрішньооб'єктивних та міжпредметних зв'язків. Він слідкує за розвитком різних видів пам'яті – когнітивної (утримує знання), емоційної (від виразного читання різних текстів), особистісної (формування самосвідомості). Словесно-логічна і образна пам'ять також тісно пов'язані з компонентами мови і мовлення – словом, думкою, мовленнєвим слухом. Закони пам'яті (осмислення, інтерес, наявність контексту, відповідний обсяг) ще тісніше пов'язані з текстом, з його інтерпретацією. Розвиток пам'яті в значній мірі досягається шляхом тренувальних вправ, особливо заучуванням напам'ять, читанням літератури, конспектуванням. І все це в арсеналі прийомів найперше в діяльності вчителя-філолога.

Пізнання неможливе без мислення, цього активного процесу, що відображає об'єктивність світу в поняттях, судженнях, теоріях у моменти розв'язання яких-небудь задач. Мислення – найбільш складна робота для людини. Розуміючи, що мислення і мовлення нерозривні, вчитель-словесник багато уваги приділяє розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності – слуханню, читанню, говорінню, письму з урахуванням індивідуальних особливостей мислення учнів, тобто глибиною і широтою їх міркувань, гнучкістю, критичністю, самостійністю, творчістю тощо. Використовуючи психотехнології когнітивного розвитку особистості підлітків, вчить їх наполегливо перемагати все, рішуче наказувати собі, радить вести читацькі та просто особисті щоденники і т. ін.

У зв'язку з актуалізацією когнітивного підходу до навчання мов немало йдеться про розвиток когнітивних стратегій учня. Найкраща стратегія – задуматись над тим, що робиш. І в першу чергу для чого, а потім уже, як і чому? З цієї точки зору ефективним є когнітивно-комунікативний підхід, при якому когнітивний аспект знано оновлює комунікативне навчання мовам і робить його більш цілеспрямованим і динамічним.

На сучасному етапі у зв'язку з переходом на нові програми з мов (української і російської) шкільний курс складається з чотирьох змістових ліній – мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної. Тому окремим напрямком діяльності вчителя мови та літератури є ознайомлення учнів з когнітивними особливостями людської культури. Зміст

соціокультурної лінії зазначено в програмах, що було відібрано на основі відомостей освітніх галузей “Мова і література”, “Суспільствознавство”, “Естетична культура” і ін. Робота з текстами відповідної тематики та над системою інтелектуально й емоційно орієнтованих завдань поступово розкриватимуть когнітивний характер людських надбань.

Характерною складовою когнітивних координат роботи вчителя можна виокремити когнітивний стиль, його особистості, оскільки людина, активний носій когніції, виступає в подвійній ролі: як пізнаюча сторона і як центр перспективи. Об'єкт і суб'єкт тут переплітаються і взаємоперетворюються в акті пізнання.

Когнітивний стиль, за визначенням фахівців, – відносно усталені індивідуальні особливості пізнавальних процесів, що виражаються в пізнавальних стратегіях суб'єкта. Визначаючи когнітивний стиль у широкому розумінні, когнітивісти вважають, що для його встановлення важливо не стільки досягнення мети, скільки те, як вона досягається. Звісно, що кожній людині притаманний свій когнітивний стиль, як от: як вона організує свій процес пізнання, як осмислює нову здобуту інформацію, як перетворює її на інструмент свого подальшого духовного зростання. Отже, є підстави когнітивний розвиток людини розглядати як установа її когнітивного стилю. Це слід враховувати словесникам при аналізі мовного стилю письменників, учених, публіцистів та у процесі формування індивідуального стилю мовлення учнів. На основі такого розуміння питання вчитель спрямовує роботу учнів на уроці і позакласних заняттях зі словниками (тлумачними, синонімів, іншомовних слів і ін.), з досконаліми у мовному відношенні текстами з підготовки власних виступів школярів (усно і письмово) в різних мовленнєвих життєвих ситуаціях.

Досить перспективними є розробка конкретних аспектів когнітивної лінгводидактики.

Підкреслюючи актуальність когнітивного підходу в навчанні, не варто як і інші окремо взяті підходи абсолютизувати його. Адже когніції людини поки що обмежені і зростатимуть вони у процесі подальшої еволюції homo sapiens.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Краткий психологический словарь. – М.: Изд. политич. лит., 1985.
2. Демьянов В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – №4.
3. Чаркова М.Н. Психотехнологии когнитивного развития личности. – Абакан, 2001.
4. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. – М., 1980.

УДК 378

Павлютенков Є.М.

ДІАГНОСТИКА ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ МОТИВАЦІЇ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ ПРАЦІ

У статті розглянуто діагностику внутрішньої та зовнішньої мотивації дизайнерської діяльності майбутніх учителів обслуговуючої праці.

The article is about the diagnostic of the internal and external motivation of the designer's activities of future teachers of handicrafts (manual work).

Підготовка вчителя обслуговуючої праці передбачає організацію різнопланової діяльності, серед якої особливе місце посідає дизайнерська діяльність. Дизайн – вид діяльності, спрямований на створення надійних, зручних, красивих речей, навколишнього предметного середовища. Дизайн-освіта передбачає формування високого художньо-конструктивного мислення, культури, світогляду, поведінки, конструктивних дій і вмінь.